

SHAFTESBURY’DE AHLAKIN TEMELİ:
AHLAK DUYGUSU
THE BASIS OF MORALITY FOR SHAFTESBURY:
MORAL SENSE

MEHMET AKİF ALTUNIŞIK

[Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü.
Faculty Member, PhD Amasya University, Faculty of Divinity, Department of Philosophy and
Religious Studies.

mehmetakif72@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9922-2233>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 12 Nisan/April 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 01 Haziran/June 2020

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran/June 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2020 *Sayı – Issue:* 48 *Sayfa / Pages:* 335-362

Atf/Cite as: Altunışık, Mehmet Akif. “Shaftesbury’de Ahlakın Temeli: Ahlak Duygusu - The Basis of Morality for Shaftesbury: Moral Sense”. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 48 (Haziran-June 2020): 335-362. <https://doi.org/10.17120/omuifd.718958>

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Shaftesbury’de Ahlakın Temeli: Ahlak Duygusu

Öz: Bu çalışmada on sekizinci yüzyıl İngiliz düşünürlerinden Shaftesbury’nin *ahlak duygusu* teorisi tartışılmaktadır. Ahlak duygusunun doğal bir duygu olduğunu öne süren Shaftesbury, bu duygu sayesinde iyi ve kötünün ne olduğunu bileneceğini, bu nedenle de ahlakın temelinde ahlak duygusunun yer aldığını iddia eder. Shaftesbury’ye göre ahlak duygusu, görme ve işitme gibi doğal bir yetidir. O, ahlak duygusunun çeşitli nedenlerle bozulmasını önlemenin ve yetkinliğini geliştirmenin ancak iyi bir eğitimle mümkün olabileceğini düşünür. Ayrıca o, bireylerin kendi faydasına göre davranmak isteyeceğini inkâr etmez, ancak bireyin çıkarı ile toplumun çıkarının uyum içinde olduğunu ve bu uyum sayesinde ahlaki iyiliğin ortaya çıktığını savunur. Egoist ahlaka ve kötücül insan doğası anlayışına karşı çıkan Shaftesbury, ahlakın nesnel ve özerk olduğuna inanır. Duygucu ahlakın öncüsü kabul edilen Shaftesbury’nin ahlak duygusu teorisi, sonraki duygucu ahlak teorilerinden önemli ölçüde farklıdır. Zira o, ahlak duygusunu ahlakın temeli görmekle birlikte duygunun işlevsel olabilmesi için aklın da devrede olması gerektiğini düşünür. Shaftesbury’nin ahlak teorisi, insana duygu-akıl bağlamında bütüncül olarak yaklaştığı için oldukça önemlidir.

336

OMÜİFD

Anahtar Kelimeler: İnsan Doğası, Ahlak Duygusu, Etik Temellendirme, İyi ve Kötü, Erdem.

The Basis of Morality for Shaftesbury: Moral Sense

Abstract: In this study, *the moral sense* theory of Shaftesbury, who is one of the British philosophers of the eighteenth century, is discussed. Suggesting that the moral sense is a natural sense, Shaftesbury claims that one is able to know what is right or wrong thanks to this sense, and that is why the moral sense is the basis of morality. According to Shaftesbury, the moral sense is a natural faculty as faculties of sight and hearing. He thinks preventing the moral sense from degeneration due to various reasons and improving its competence is only possible with a thorough education. Also, he does not deny the fact that individuals want to act for their own interests, however, he supports the idea stating that self-interest and society’s interest are in accord with each other and moral goodness exists thanks to this accord. Opposing the egoist morality and malicious human nature mentality, Shaftesbury believes that morality is objective and autonomous. The moral sen-

se theory of Shaftesbury, who is acknowledged as the pioneer of moral sentimentalism, is significantly different from the following theories of emotive morals. Because, besides regarding the moral sense as the basis of morality, he also thinks that reason should be involved in order for emotion to be functional. The moral theory of Shaftesbury is particularly significant since it approaches human holistically within the context of emotion-reason.

Keywords: Human Nature, Moral Sense, Ethical Justification, Right and Wrong, Virtue.

Giriş

Etik kuramlara dair tartışmalara ahlakın temellendirilmesi sorununun öncelik teşkil ettiğini, hatta bir ahlak sisteminin doğasının büyük oranda ahlakın temeli üzerinden şekillendiğini söyleyebiliriz. Zira iyi ve kötünün nasıl belirleneceği, ahlaki ilke ve normların kaynağı, ahlaki müeyyide ve motivasyon meselesi, değerlerin evrensel ya da görece olması gibi temel meseleler, ahlakın ne ile ya da nasıl temellendirildiği ile yakından alakalıdır. Birden çok temellendirme teorilerinin yer aldığı etik tarihinde, din, akıl, doğa, duygu, vicdan, sezgi, toplum ve ödevin başlıca temellendirme kuramları olduğu görülür. Birden çok temellendirme kuramı bize, temellendirme sorununun kolay aşılacak bir mesele olmadığını göstermektedir. Ahlakın temeline dair teorilerden biri de ahlak duygusu teorisi dir. Biz bu çalışmamızda duygu merkezli ahlakın ortaya çıkışını ve bazı dayanaklarını görmek için ilk deistlerden Shaftesbury'nin *ahlak duygusu* anlayışını ele alacağız.

İngiltere'de on sekizinci yüzyıl düşüncesinde özellikle de ahlak alanında önemli bir etkisi olan ve İngiliz Platoncu geleneğinin son temsilci olarak kabul edilen Shaftesbury'nin üçüncü lordu Anthony Ashley Cooper (1671-1713), ahlak duygusu kuramı ile etikteki duygucu okulun kurucusu olarak kabul edilir.¹ Shaftesbury, kendisinden önce hiçbir

¹ Lawrence E. Klein, *Shaftesbury and the Culture of Politeness Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-century England* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 1; Isabel Rivers, *Reason, Grace, and Sentiment A Study of the Language of Religion and*

ahlakçının belirgin bir şekilde üzerinde durmadığı bir ahlak sistemi ortaya koymuştur.² Onun ahlak sistemi bazı düşünürleri önemli ölçüde etkilemiştir.

On sekizinci yüzyılın başlarında kullanılmaya başlanan ve bazılarınınca ahlakın temeli olarak kabul edilen ahlak duygusu teorisi ile Shaftesbury'nin özellikle Francis Hutcheson (1694-1746) ve David Hume (1711-1776) üzerinde belirgin bir etkisinin olduğu görülür. Teoriyi ilk defa ortaya atan Shaftesbury, onu geliştiren Hutcheson, açıklayıp son şeklini veren de Hume'dur.³

Shaftesbury'nin ahlak anlayışında rasyonel bir yön olmakla birlikte duygu yönü daha baskındır.⁴ O, ahlak duygusu teorisiyle hem Hutcheson, Hume, Butler ve Adam Smith'i hem de Rousseau ve Voltaire gibi Fransız deistleri önemli ölçüde etkilemiştir. Shaftesbury, özellikle Francis Hutcheson'ın felsefi gelişimine ciddi bir katkı yapmıştır, Hutcheson da Shaftesbury'nin düşüncelerini daha sistematik bir hale getirmiştir.⁵ Ayrıca Shaftesbury'nin, din-ahlak ilişkisine yaklaşımı laik yirminci yüzyıl Anglo-Amerikan ahlak filozoflarını da etkilemiştir. Shaftesbury'nin ahlak duygusu teorisinde kilisenin teolojik öğretisine eleştirel bir şekilde yak-

Ethics in England, 1660-1780, Shaftesbury to Hume, c. II (New York: Cambridge University Press, 2000), 86; David McNaughton, "Shaftesbury, Third Earl of (Anthony Ashley Cooper) (1671-1713)", içinde *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig (London and New York: Routledge, 1998), 7950.

² Henry Sidgwick, *Outlines of the History of Ethics For English Readers* (London: Macmillan and Co, 1939), 184.

³ Bk. James Bonar, *Moral Sense* (London & New York: George Allen & Unwin Ltd, The Macmillan Company, 1930), 17-18.

⁴ Michael B. Gill, *The British Moralists on Human Nature and the Birth of Secular Ethics* (New York: Cambridge University Press, 2006), 89.

⁵ McNaughton, "Shaftesbury, Third Earl of (Anthony Ashley Cooper) (1671-1713)", 7950; Gill, *The British Moralists*, 89; Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet ve Orhan Saadeddin (İstanbul: İz Yayıncılık, 2017), 458. Shaftesbury'nin icat ettiği 'ahlak duygusu' kavramını takipçilerinin kendi sistemlerine uyarladığı belirtilmektedir. Mesela, Hutcheson bu kavramı bazı küçük değişikliklerle detaylandırmıştır. Joseph Butler (1692-1752) vicdan anlamında, David Hartley (1705-1757) ahlaki kabiliyeti açıklamak için, Adam Smith (1723-1790) ise sempati olarak kullanmıştır. Bk. Leslie Stephen, *Essays on Freethinking and Plainspeaking* (London: Smith, Elder and Co. & Duckworth and Co., 1907), 265.

laştığı ve ortodoks Hristiyanlığa ve Hobbes'ın kötücül insan doğasına bir gönderme olduğu belirtilmektedir.⁶

Klein, Shaftesbury'nin ahlak duygusu (moral sense) ifadesini kullanmadığını söyler.⁷ Her ne kadar Shaftesbury'nin ahlakın temelini tartışırken çoğunlukla 'doğru ve yanlış duygusu' (sense of right and wrong) ifadesi kullansa da onun, ahlak duygusu (moral sense) ifadesini az da olsa kullandığı görülür.⁸ Ancak Shaftesbury'nin ahlak anlayışını ele alan düşünürler konuyu genellikle ahlak duygusu (moral sense) kavramını kullanarak açıklamaktadırlar.⁹

1. Ahlak Duygusu

Shaftesbury, ahlak duygusu ile ne anlatmaya çalışmaktadır ya da bu duygunun doğası nedir? Bu duygu her insanda var mıdır, varsa nasıl oluşmaktadır ve ahlaki hayatı nasıl etkilemektedir?

Shaftesbury, doğru ve yanlış duygusu ya da iyilik duygusu dediği ahlak duygusunun doğal ve ilk ortaya çıkan duygu olduğunu ve her insanda farklı düzeyde de olsa var olduğunu iddia eder.¹⁰ Ona göre ahlak duygusu aynı zamanda güçlü bir duygudur. İnsandaki bu doğal duyguyu güçlü bir fikir ya da inanç yoluyla bile anında yok etmek ya da devre dışı bırakmak mümkün değildir.¹¹

Shaftesbury'ye göre ahlak duygusu, haksızlık ve adaletsizlik karşısında gerçek bir nefret etme, eşitlik ve adalet karşısında ise gerçek

⁶ Gill, *The British Moralists*, 89; James Martineau, *Types of Ethical Theory*, Third edition, c. II (Oxford: Clarendon Press, 1889), 492; Alexander Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle of Adaptation to Universal Harmony" (Thesis for Ph. D, New York University, 1909), 13.

⁷ Klein, *Shaftesbury*, 56.

⁸ Bk. Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, third Earl of, "An Inquiry concerning Virtue and Merit", içinde *Characteristicks of Men, Manners, Opinions, Times*, c. II (Indianapolis: Liberty Fund, 2001), 18,25,26,27.

⁹ Bk. Bonar, *Moral Sense*, 17; Terry Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, çev. Bülent Gözkân ve diğerleri (İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2010), 57.

¹⁰ Shaftesbury, "Inquiry", 25, 30.

¹¹ Shaftesbury, 26.

bir hoşnutluk ve sevgi duymadır.¹² Söz konusu duygu, insanın doğruyu ve yanlış hızlı bir şekilde deneyimlemesine imkân sağlayan ve toplumsal birlikteliği sağlamak için salt rasyonellikten daha etkili olan bir yetidir.¹³ Ona göre insan doğasında var olan ahlak duygusu sayesinde hem iyi ve kötünün ne olduğu anlaşılmakta hem de kötüye karşı bir tavır alma söz konusu olmaktadır. Bu duyguyu daha iyi anlamak için Shaftesbury'nin yaptığı tasnifine bakmak gerekir.

Shaftesbury, insanları etkileyen ve yöneten üç tür duygudan bahseder. Bir kimse bu duygulardan hangisine sahipse ona göre iyi ya da kötü, erdemli ya da erdemsiz olur. İlki sevgi, şefkat, manevi huzur ve iyi niyet gibi toplumun iyiliğine vesile olan 'doğal duygular'dır. İkincisi, bir zarara maruz kalındığında acı çekme, bedensel arzular, övülmekten hoşlanma, rahatı sevme gibi 'şahsi duygular'dır. Üçüncüsü de kişisel ihtirasların en yüksek seviyede olması, kindarlık, barbarlık, ahaksız arzular, batıl inançlar nedeniyle oluşan duygular gibi 'doğal olmayan duygular'dır. Bu son duygunun ne topluma ne de kişinin kendisine bir faydası vardır. Aslında doğal olmayan duyguların tümüyle erdemsizlik olduğu apaçık bir gerçektir. Shaftesbury'ye göre erdemli olabilmek, ilk iki duygunun düzgün kullanılmasına bağlıdır. Kişinin ortak iyiye katkı yapabilmesi ancak bu şekilde mümkün olabilir.¹⁴

McNaughton'a göre, Shaftesbury'nin üçe ayırdığı duyguların ilk ikisi birbirine benzediğinden birini diğerinden ayırmak biraz zordur. Her ne kadar onun şahsi duygular (self-affection) adlandırması tüm insanların iyiliğini değil de kişinin sadece kendi arzuları için iyi olanı desteklemeyi ima etse de Shaftesbury aslında bunu kastetmez, 'şahsi' veya 'kişisel'

¹² Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, 57-58.

¹³ Bk. Eagleton, 57.

¹⁴ Shaftesbury, "Inquiry", 50, 57; Sidgwick, *Outlines of the History of Ethics*, 186-87; David McNaughton, "British moralists of the eighteenth century: Shaftesbury, Butler, and Price", içinde *Routledge History of Philosophy: Philosophy and the Age of Enlightenment*, ed. S. Brown, c. VI (London and New York: Routledge, 1996), 206.

duyguya toplumun iyiliğini desteklemeyi de dâhil eder. Yani, bazen bu iki duyguyu birbirinin yerine kullanıyor gibi görünmektedir.¹⁵

Shaftesbury'ye göre şahsi/kişisel duyguların hedefi başkalarına karşı bazı avantajlar elde etmek değildir. Ayrıca doğal duygular, evrensel bir uyum özelliğine sahip olmasından dolayı takdire şayan ve huzur veren duygulardır.¹⁶ Mesela yaşam sevgisi, hatalardan dönme, beslenme arzusu, mutlu olma isteği gibi şahsi duygular, ölçülü duygulardır ve herhangi bir erdemsizliğe neden olmazlar. Fakat şahsi duygularda sınırın aşılması gerçekte erdem olan bu duyguların, korkaklık, kin, intikam, açgözlülük ve hırs gibi erdemsizliklere dönüşmesine neden olabilir.¹⁷ Shaftesbury'ye göre işkence, katliam, zulüm, yağma, şiddet, intikam, haset, kin, nefret ve cinsel sapma gibi duygular doğal olmayan duygulardır. Bu duyguların tuzağına düşmek aymazlıktır. Zira doğal olmayan bu tür hallere sahip olan kişiler başkalarının eleştirisinin ve düşmanlığının hedefi haline gelecektir.¹⁸

Shaftesbury'ye göre ahlak duygusu insanın oluşum sürecindeki ilk esas ve doğal bir duygudur. Bu gerçeği şüpheli hale getirecek ya da tamamen geçersiz kılacak herhangi bir düşünce ve inanç söz konusu değildir. Kendine özgü ve sırf doğal olan bu duyguyu örf-adet, alışkanlık ve geleneklerin dışında başka hiçbir şey etkisiz hale getiremez.¹⁹ Yukarıdaki üçlü tasnifte ahlak duygusunun, eğer sonradan herhangi bir bozulmaya uğramadıysalar, doğal duygular ve şahsi duygular tarafından temsil edildiğini söyleyebiliriz.

Shaftesbury, inanç, adalet, dürüstlük ve erdemin insan doğasında ilk baştan beri var olduğunu, aksi takdirde bunların hiçbir şekilde sonradan var olamayacağını söyler ve insan doğasında iyi ve kötünün daha önceden var olmaması durumunda toplumsal uzlaşının mümkün olama-

¹⁵ McNaughton, "British moralists", 206-207.

¹⁶ McNaughton, 207.

¹⁷ Shaftesbury, "Inquiry", 80-81.

¹⁸ Shaftesbury, "Inquiry", 93-96; McNaughton, 209.

¹⁹ Shaftesbury, "Inquiry", 25.

yacağını iddia eder. O, insanın dünyaya gelirken iyilik getirdiğini ve dünyada da iyilik bulduğunu düşünür.²⁰ Shaftesbury'ye göre, nasıl ki uçmak ve yuva yapmak kuşların doğal ve kalıtsal bir özelliği ise insandaki dostluk kurma arzusu ve kamu yararı için duyarlılık gösterme gibi sosyal duygular da doğal bir durumdur.²¹ Bu duygu insan tarafından icat edilmiş bir şey değildir; özgün bir şeydir.²²

Ahlak duygusu kendine yeten bir yeti midir, etkin olabilmesi için başka şeylere ihtiyaç duyar mı ve özellikle de akıl ile ne tür bir ilişkisi vardır gibi sorular akla gelmektedir. Bu anlamda duygucu ekolün öncüsü kabul edilen Shaftesbury ile onun takipçileri olduklarını daha önce ifade ettiğimiz Hutcheson ve Hume'un, duygu-akıl ilişkisine yaklaşımlarında benzerlik olmakla birlikte köklü farklılıkların da olduğu görülür.

Shaftesbury, ahlak alanında akılı dışlamaz. Zira ona göre, doğal ve iyi olan ve toplum tarafından benimsenen duyguların doğru bir şekilde kullanılması ve yeteri kadar güvenli olabilmesi akılı kullanmaya bağlıdır.²³ Yine o, ahlaki duygunun akıl tarafından korunması ve eğitilmesi gerektiğini düşünür.²⁴

Klein'in belirttiğine göre Shaftesbury için duygular ahlakın sadece temelidir. Ahlak, duygu kaynaklı olmasının yanında bilinç ve rasyonellik olgusudur. İnsanlar doğal olarak sosyalleşebilme ve erdemli olma potansiyeline sahip olmakla birlikte doğal olarak tam anlamıyla iyi ve erdemli olamayabilirler; erdemli olmak için eğitim ve çabaya da ihtiyaç duyarlar. Erdeme yatkın olan insanın ahlak duygusunun gelişebilmesi ve erdeme dönüşebilmesi için rasyonel bir bilinç ihtiyacı vardır.²⁵ Her ne

²⁰ Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 13.

²¹ Gill, *The British Moralists*, 81; Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, 3rd Earl of, *The Life, Unpublished Letters, and Philosophical Regimen of Anthony, Earl of Shaftesbury*, ed. Benjamin Rand (London and New York: Swan Sonnenschein & The Macmillan, 1900), 403, 404, 415.

²² Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 29.

²³ Shaftesbury, "Inquiry", 20.

²⁴ Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, 58.

²⁵ Klein, *Shaftesbury*, 56.

kadar bazı düşünürler ahlak alanında duygunun bağımsız bir yeti olduğunu öne sürseler de Shaftesbury'nin 'bütün (whole)' ve 'uyum (harmony)' düşüncesine önem vermesinden²⁶ hareketle duygunun işlevsel olmasında akli tamamlayıcı bir unsur olarak gördüğünü söyleyebiliriz.

Şahsi duygularda haddin aşılması veya doğal duyguların bozulması ya da doğal olmayan duyguların diğerlerine baskın çıkması gibi sebeplerle yukarıda bahsedilen üç tür duygudan herhangi birinin diğeri ile çatışması halinde ne yapılacaktır? Shaftesbury, duygu ya da tutkuların çatışma ihtimalini de göz önünde bulundurur. Mesela bir kişi herhangi bir şeyden hoşlanırken aynı şeyden bir başkası nefret edebilir. O, kişilerin ahlaki tercihlerinin çatışması durumunda bunun çözümünün rasyonel bir ilkeden geçtiğini düşünüyordu. Zira ona göre çatışan duygulardan birinin yanlış olduğu rasyonel olarak anlaşılabilir bir şeydir. Shaftesbury, erdemli olmayı insanlığın iyiliğini desteklemek olarak görmüştür. Bu yüzden eğer ahlaki çatışma olursa haklıyı haksızdan ayırt etmek için yapılacak şey, insanlığın iyiliğini isteyenlerin haklı, istemeyenlerin ise haksız sayılmasıdır.²⁷ Shaftesbury'nin sisteminde duyguların çatışması halinde hakemlik rolünü akıl üstlenmektedir.

Shaftesbury'nin ahlak duygusu teorisini esas alarak kendi ahlak anlayışını oluşturan Hutcheson, ahlakın, Tanrı'dan ve akıldan bağımsız olarak insani bir yeti olan ahlak duygusu ile edinilen bir bilgi türü olduğunu düşünür.²⁸ Ona göre ahlak duygusunu insanlara Tanrı bağışlamıştır, ancak bu duygu ilahi tasavvurlardan bağımsızdır, aynı zamanda hem inananlarda hem de inanmayanlarda mevcuttur.²⁹ Beş duyuya benzeyen ahlak duygusu yetisi ile insan ahlaki üstünlüğü algılar. Ancak akıl, duygulanımlar olmadan tek başına ahlaki güdülenmeyi

²⁶ Bk. Shaftesbury, "Inquiry", 5, 33, 56, 60, 78; Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 30.

²⁷ Bk. Gill, *The British Moralists*, 93.

²⁸ Kemal Bakır, *Francis Hutcheson ve Ahlak Duygusu Teorisi Yüreğin Yasası* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 31.

²⁹ Vorlander, *Felsefe Tarihi*, 458.

sağlayacak ve insanı ahlaki eyleme yönlendirecek güçte değildir.³⁰ Hutcheson'a göre nasıl ki görme, işitme ve koku alma vs. istem dışı bir algıysa ve insan, aydınlık bir ortamda gözünün önündeki bir nesneyi istese de istemese de görüyorsa aynı şekilde yardımseverlik, acıma ve başkalarının sevincini ve üzüntüsünü paylaşma gibi ahlaki algılar da ahlak duygusu ile algılanan doğal algılardır.³¹

Ahlaki iyi ve kötü ayrımının akıl tarafından yapılmasının imkânsız olduğunu,³² erdem ve erdemsizliğin salt akıl yoluyla keşfedilemeyeceğini³³ savunan David Hume, ahlaki iyi ve kötünün ancak duygularımız tarafından anlaşılabilirliğini iddia eder.³⁴ Ona göre insan eylemleri övgüye değer veya kusurlu olabilir ancak akla uygun ya da akla karşıt olamaz. Yani ahlaki ayrımlar akıldan doğmazlar, akıl, hiçbir zaman ahlak duygusunun kaynağı olamaz.³⁵ Zira ona göre ahlak, duyumsanan bir şeydir.³⁶

344

OMÜİFD

Shaftesbury, Hutcheson ve Hume'un, ahlaki iyi ve kötünün kriteri olarak duyguyu ana unsur kabul ettiklerini ancak akla yaklaşımlarında aralarında bazı farklılıkların olduğunu görüyoruz. Shaftesbury, akli, duyguyu destekleyen, hatta erdemin tezahüründe büyük rol oynayan ve olası duygu çatışmalarında hakemlik rolü üstlenen bir konumda görmektedir. Hutcheson, duygu ile aklın arasına biraz mesafe koymuştur. Hume ise akla oldukça mesafelidir, ona göre, aklın ahlak alanında bir fonksiyonu yoktur, ahlakın temelinde tek başına duygu yer alır. Başka bir ifadeyle Shaftesbury'nin ahlakın temelinde duyguyu ana unsur, akli ise en önemli yardımcı unsur olarak gördüğünü, Hutcheson'nun, Shaftesbury'ye kıyasla akli daha geri plana aldığını, Hume'un ise duygu alanını iyice öne çıkarıp akli devre dışı bıraktığını söyleyebiliriz.

³⁰ Bakır, *Francis Hutcheson*, 31.

³¹ Ali Taşkın, *İskoç Aydınlanması* (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2007), 138-39.

³² David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2009), 312.

³³ Hume, 316.

³⁴ Hume, 392.

³⁵ Hume, 309.

³⁶ Hume, 317.

2. İnsan Doğası İyi mi Kötü mü?

İnsan doğasına dair yaklaşımlar ahlak hadisesiyle, özellikle de ahlakın temeliyle yakından alakalıdır. Ahlakı, insanın sahip olduğu potansiyellerden yola çıkarak temellendirmek, insana ve özellikle de insan doğasına nasıl bir anlam yüklediğini kritik bir hale getirmektedir.

İnsan doğasının iyi mi kötü mü olduğu meselesinde farklı yaklaşımların olduğunu biliyoruz.³⁷ Shaftesbury, ahlak duygusunun doğuştan, doğal bir duygu olduğunu ve aynı zamanda insan doğasının iyi olduğuna iddia ederken, insan doğası dendiğinde ilk akla gelenlerden Thomas Hobbes (1588-1679) bu konuda Shaftesbury gibi düşünmez. Çünkü Hobbes'a göre insanın doğası kötülüğe ve çatışmaya yatkındır.

Hobbes, insanların doğuştan eşit olduğuna inanır.³⁸ Ve eşitliğin, insanların birbirine karşı güvensizliğe yol açtığını iddia eder. Bu düşüncesini de amaçları aynı olan iki insanın aynı amaca ulaşma çabasının aralarında düşmanlık doğuracağını ve hatta birbirlerini yok etmeye kadar gidecek bir çatışmanın olacağını iddia ederek temellendirmeye çalışır. Güvensizliğin ise savaşa neden olacağı inancındadır. Bir kimsenin güvensizlikten kurtulabilmek için, kendisi için tehlikeli olabilecek herhangi bir güç kalmadığını görünceye kadar cebren ve hileyle, olabildiğince çok sayıda insanı hakimiyeti altına almasının akla yatkın olduğunu düşünür.³⁹

Hobbes'a göre insan doğasında var olan kavganın üç temel nedeni vardır: Rekabet, güvensizlik, şan ve şeref tutkusu.⁴⁰ O, "devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir" der ve insanların hepsini korku altında tutacak bir güç olmadığı zaman birbiriyle savaşacaklarını iddia eder. Savaşın doğasının sadece çatışma eyleminden ibaret olmadığını; ancak çatışmaya yönelik kesin bir eğilim olduğunu düşünür. Ona

³⁷ İnsan doğasının iyiliği ve kötülüğü hakkındaki tartışmalar için bk. Semra Tüfenkci, *Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2017).

³⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan*, çev. Semih Lim (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 99.

³⁹ Hobbes, 100.

⁴⁰ Hobbes, 101.

göre insan doğasının bu durumu hava gibidir, nasıl ki havada sağanak yağmur eğiliminin yanında başka ihtimaller de varsa, insan doğasında da savaş eğilimi haricinde barış eğilimi de vardır.⁴¹

Hobbes'a göre insan, doğasındaki bu çatışma durumundan biraz duyguları biraz da aklıyla çıkabilir. O, ayrıca ölüm korkusu, rahat bir yaşam sürmek için gereken şeyleri elde etme arzusu ve aklın, insanları barışa yönelten duygular olduğunu düşünür.⁴² Hobbes, insanların doğuştan bir duygudaşlık becerisine sahip olduğunu ancak bunun sürekli olan çatışmaları önlemeye yetecek kadar güçlü olmadığı kanaatinde.⁴³

Hobbes, bireyci ve rekabetçi olan insan doğasının kendi öz çıkarının peşinde olduğunu düşünür. Böyle bir insanın temel isteği arzularını tatmin etmektir. İnsan için önce kendi rahatı önemlidir, daha sonra başkalarının rahatı gelir. Onun bu bakış açısı psikolojik egoizm olarak adlandırılır.⁴⁴ Shaftesbury ise ne psikolojik egoist ne de etik egoisttir. Zira o, ahlaki motivasyonu kişinin kendisi için kaygılanmasından daha çok başkaları için kaygısının sağladığına inanır.⁴⁵

Shaftesbury, Hobbes'ın sistemindeki bencil doğa iddiasını, ahlakın temelini ahlaksızlık üzerine kurulması olarak gördüğünden bu durumun mantıken ve felsefi olarak kabul edilemeyeceği inancındadır.⁴⁶ Shaftesbury'e göre, insanın sadece rasyonel, kötü ve anormal bir varlık olduğu iddiası doğru olsaydı, insanın kendisi gibi rasyonel bir varlık olan hemcinslerine karşı sevgi, şefkat, merhamet gibi iyi duygular beslememesi gerekirdi. Yine aynı şekilde rasyonel bir varlık olan insanın adalet, cömertlik ve minnettarlık gibi erdemleri zihninde tasavvur etmediğini ve bu tür erdemlerden hoşlanmadığını veya bunların zıddı olan erdemsizli-

⁴¹ Hobbes, 101.

⁴² Hobbes, 103.

⁴³ Lars Svendsen, *Kötülüğün Felsefesi*, çev. Mehmet Hocaoglu (İstanbul: Redingot Kitap, 2018), 90.

⁴⁴ Bk. Tüfenkci, *Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası*, 47.

⁴⁵ McNaughton, "British moralists", 206.

⁴⁶ Lyons, 13.

klerden hoşlandığını iddia etmek gerekirdi.⁴⁷ Halbuki böyle bir durum söz konusu değildir.

Gill'in belirttiğine göre Shaftesbury, insan doğasının kötü olduğu fikrini zararlı bir anlayış olarak görmüştür. Bu fikrin yayılmasının sebebini Hobbes'ın egoist insan doğası anlayışı ile Kalvinizm gibi Hristiyan tarikatların kötücül insan doğası anlayışına bağlamıştır. Shaftesbury, insan doğasının kötü olduğunu iddia eden ve gerçek erdem var olduğu inancını tahrip eden düşüncelere karşı mücadele etmek gerektiği inancındadır. Erdem hakkındaki bu tür olumsuz kanaatlerin davranışa da yansıtacağını, mesela insanın tümüyle bencil olduğuna inanan birinin kolaylıkla bencil davranma ihtimalinin yüksek olduğunu, ancak insanın başka insanlara iyi davranabileceğine inanan birinin ise bencil olma ihtimalinin düşük olduğu kanaatindedir. Yani o, erdemim imkânsızlığına inanmayı erdeme engel olan aşılmaz bir duvar olarak, erdemim mümkün olduğuna inanmayı da erdemli olmaya önemli bir teşvik unsuru olarak görür.⁴⁸

Klein, Shaftesbury'nin *The Inquiry*'de ahlakın iki yönü üzerine yoğunlaştığını belirtir. İlki ahlaki ontolojik bir temele dayandırarak şüpheciliği ve etik nominalizmi çürütmeye çalışmış, ikinci olarak da insanın ahlaki kapasitesini ve duygularını temellendirerek egoist ahlaka karşı çıkmıştır. Böylece, özverili olmanın insani, doğal bir durum olduğunu ve insan davranışlarında birtakım karmaşıklar olmakla birlikte bunun salt bir egoizme indirgemenin mümkün olamayacağını göstermeye çalışmıştır.⁴⁹

Shaftesbury, eylemlerimizi kamu yararı prensibini esas alarak yaptığımızı ve ahlaklılığın başkaları için kaygı duyma motivasyonu olduğu kanaatindedir.⁵⁰ Shaftesbury'nin takipçilerinden Hutcheson da benzer şekilde, kişilerin kendi mutluluğu ile başkalarının mutluluğu

⁴⁷ Shaftesbury, "Inquiry", 25.

⁴⁸ Gill, *The British Moralists*, 79, 80.

⁴⁹ Klein, *Shaftesbury*, 53.

⁵⁰ McNaughton, "British moralists", 206.

arasında olumlu bir ilişki olduğunu, bu ilişkiyi sağlayan şeyin de ahlak duygusu olduğunu söyler. Ayrıca o da ‘kamu duygusu’nun insana kendisi ve başkalarının yararını düşünme duygusu kazandırdığını ve başkaları mutlu olunca bireyin de mutlu olduğunu, başkaları mutsuz olunca bireyin de mutsuz olduğunu iddia eder.⁵¹ Yine Hutcheson insanda doğuştan bencil duyguların yanında daha esas olan duygunun sempati duygusu olduğu kanaatindedir.⁵² Hume ise “arkadaş canlısı, iyi huylu, insancıl, merhametli, kıymet bilir, cana yakın, yüce gönüllü, iyiliksever” gibi özellikleri “insan doğasının erişmeye muktedir olduğu” en yüksek meziyetler olarak görür.⁵³

Shaftesbury, insan doğasının iyilik yönünü öne çıkarıp bunu ahlakın temeli olacak kadar güvenilecek bir durum olarak görürken; Hobbes iyiliği bütünüyle inkâr etmemekle birlikte belirleyici olan tarafın kötülük olduğunu düşünür. Bizim kanaatimize göre, insan doğası iyilik ve kötülük potansiyelini birlikte bulundurmakla birlikte iyiliğe daha yatkındır; ancak iyi veya kötü duygulardan herhangi birinin gelişmesi ve kökleşmesi eğitim, kültür ve çevre şartları ile yakından ilişkilidir.

348

OMÜİFD

3. İyi, Kötü ve Erdem

İnsan doğasının iyi mi kötü mü olduğu tartışmaları aynı zamanda etik tarihi boyunca en çok tartışılan meselelerden biri olan ‘iyi’nin ne olduğu sorusunu akla getirmektedir. Aristoteles’e göre iyi, ruhun erdeme uygun davranmasıdır.⁵⁴ Aristoteles, erdemi, akıl tarafından belirlenen ve orta olanda bulunma huyu olarak görmüş⁵⁵ ve erdemlerin sadece ne doğal ne de doğaya aykırı olduğunu, ancak doğal yapımızın onları edinmeye uygun olduğunu ve erdemleri, alışkanlıklar ile tam olarak geliştirebileceğimizi söylemiştir.⁵⁶

⁵¹ Taşkın, *İskoç Aydınlanması*, 135-36.

⁵² Vorlander, *Felsefe Tarihi*, 458.

⁵³ David Hume, *Ahlâk*, çev. Nil Şimşek (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 18.

⁵⁴ Aristoteles, *Nikomakhos’a Etik*, çev. Saffet Babür (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2011), 18.

⁵⁵ Aristoteles, 37.

⁵⁶ Aristoteles, 30.

Aristoteles'in erdem ile iyiyi, erdemsizlik ile de kötüyü hemen hemen aynı anlamda kullandığı söylenebilir.⁵⁷ Bu konuda Aristoteles'e benzer düşünen Shaftesbury göre erdem farklı bir meziyet değil, iyiliğin bir alt kümesidir. O, ahlak duygusunun insanların faydasına olacak birtakım duygular ürettiğini düşünür. Bu yüzden erdemli insan demek ahlak duygusu tarafından motive edilen insan demektir. Dolayısıyla erdemli kişi aynı zamanda iyi insandır.⁵⁸ Yine Shaftesbury, insanların erdemli olmasının sebebini bilinçli varlık olmalarına bağlar.⁵⁹ Shaftesbury'de erdemın doğası (the nature of virtue), ahlaki doğru ve yanlış ilkeleri ile rasyonel bir varlık olan insanın yaratılışı ve duygularının uyumuna dayanır. Rasyonel bir varlık olan insanın erdemsizliği ya doğru ve yanlışın ne olduğunu ayırt eden doğal duygunun (naturel sense) yok edilmesiyle, ya da doğal duygunun kullanılmasında hata yapılmasıyla, ya da doğal duyguya karşıt bir duygunun öne geçirilmesi ile olabilir. Erdem ilkesini (the principle of virtue) desteklemek için ise söz konusu doğal duygunun güçlendirilmesi ve desteklenmesi, aslının korunması ve ona zarar veren duyguların bastırılması gerekir.⁶⁰

Shaftesbury'ye göre her insan, saldırganlık ve başkalarına fiziki zarar vermeyi cezalandırılması gereken bir davranış olarak, erdem olarak adlandırılan dengeli olmayı ise ödüllendirilmesi gereken bir davranış olarak görür. En kötü insanda bile bu duygular mevcuttur. Bu nedenle herhangi bir haksızlığa ve yanlışlığa karşı nefret ve tiksinti duyulmalıdır. Adalet ve hakkaniyet karşısında ise bunların kendi doğasında bizatihi var olan iyilik ve değerden dolayı gerçek bir takdir ve sevgi duygusu beslenmelidir.⁶¹ Zira insanda gerçek bir sevgi olmasa ya da ahlaki pratiklerde bazı kötülükler olsa da en azından her insanda güçlü bir erdem tasavvuru vardır. Bazı şeyler erdemlerin tezahürüne engel olsa bile insan

⁵⁷ Bk. Fatma Yüce, "Ahlakta Tutarlılık ve Denge Modeli: Aşırılık ve Eksiklik Ortasında, Objektif ve Bütüncül Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23, sy 3 (15 Aralık 2019): 1262.

⁵⁸ Gill, *The British Moralists*, 92.

⁵⁹ M cNaughton, "British moralists", 205.

⁶⁰ Shaftesbury, "Inquiry", 23-24.

⁶¹ Shaftesbury, 24-25.

doğası tek başına erdemleri tasavvur edebilecek kapasitededir. İnsanın iyi ile kötüyü ayırt edebilmesi yani yalın doğal durumuna ulaşabilmesi için zihinsel egzersizler başta olmak üzere uzun süre ciddi bir çaba sarf etmesi gerekir.⁶²

Erdemsizliği kesinlikle nefret edilmesi gereken şey olarak gören⁶³ Shaftesbury sevgi, cömertlik, merhamet, yardımseverlik veya bunlara benzer toplumsal veya bireysel dostluk örneklerinden hareketle erdemli kimselerin yaşamlarındaki hazzın ne olduğunu makul bir şekilde açıklamıştır. Ona göre erdemli kişi başkalarının sahip olduğu iyiliklerden kendisi sahipmiş gibi sevinç duyar. Ve başkalarının iyiliğinden alınan haz, bu tür kişilerin davranışlarına açıkça yansır. Erdemsiz kişi ise başkalarının sahip olduğu iyiliklerden rahatsızlık duyar ve bu huzursuzluğu da davranışlarında görülür.⁶⁴

Aralarında bazı farklılıklar olmakla birlikte hem Aristoteles hem de Shaftesbury *doğal, düşünce ve akıl* kavramlarına yer vermişlerdir, ancak Shaftesbury'de *doğal duygu* daha baskındır. Ayrıca Aristoteles'teki *orta olma* kavramı ile Shaftesbury'de *uyum ve denge* kavramlarının birbirine büyük oranda benzediğini söyleyebiliriz.

Aristoteles, erdemleri düşünce ve karakter erdemleri olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre doğru yargılama ve akli başındalık düşünce erdemi, cömertlik ve ölçülü davranmak da karakter erdemidir.⁶⁵ Benzer şekilde Stoalılar da erdemleri teorik ve pratik olarak ikiye ayırmışlardır. Onlara göre iyi düşünmek ve eşyanın tabiatı hakkında doğru kavramlara sahip olmak teorik erdem, akla göre hareket etmek ve iyi yaşamak pratik erdemdir.⁶⁶

⁶² Shaftesbury, 25.

⁶³ Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, 64.

⁶⁴ McNaughton, "British moralists", 208.

⁶⁵ Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, 29.

⁶⁶ Weber Alfred, *Felsefe Tarihi Felsefe, Metafizik ve Bilim* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014), 106-7. Stoalılardan ahlak anlayışı hakkında geniş bilgi için bk. Suat Çelikkol, "Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme", *Bilimname* 2019, sy 37 (30 Nisan 2019): 1225-45.

Aristoteles ve Stoacılar'ın düşünce ya da teorik erdemlerine benzer şekilde Shaftesbury de pratik erdemini tek başına yeterli görmemiş, erdemli davranışın anlamını kavrayabilmeyi yani düşünce boyutunu da erdemle bir parçası olarak görmüştür. Shaftesbury'ye göre bir kimse şefkat, cömertlik ve vefakârlık gibi erdemlere sahipse fakat kendisinin bu erdemleri ve başkalarındaki bu tür erdemlerin değeri ve anlamı hakkında derinlikli olarak düşünemiyor ve tefekkür edemiyorsa o kişi gerçekte erdemli bir karaktere sahip değil demektir, ancak bu tür erdemlerin anlamı hakkında derinlikli bir kavrayışa sahipse o zaman 'doğru' ve 'yanlış' duygusu kapasitesine de sahip demektir.⁶⁷

Shaftesbury'ye göre toplum için iyi olan bir şey birey için de iyidir, toplum için kötü olan bir şey birey için de kötüdür. Bu da bize tüm canlılar için iyiliğin ne anlama geldiğini test etme imkânı verir.⁶⁸ Hobbes'ın etik anlayışının temelinde bireysel/kişisel olan yer alırken, Shaftesbury'ninkinde ise genel/evrensel olan yer alır. Shaftesbury'nin sisteminde toplumun menfaatleri ile kişilerin menfaatleri çakışması durumunda erdeme uzak olan kişilerin çıkarlarıdır. Hobbes'ın sistemi ise tam anlamıyla kişi eksenslidir.⁶⁹ Shaftesbury, insan doğasındaki şahsi çıkar duygusunun varlığını kabul etmekle birlikte yine insan doğasında var olduğuna inandığı toplumsal duygulanımları ön plana çıkararak şahsi çıkarın önemini azaltmıştır.⁷⁰ Ancak kişisel fayda ile toplumsal faydayı birbirine düşman olarak görmemiştir. Onun, kişi ile toplum arasındaki uyumu esas alarak bir ahlaki sistem kurmaya çalıştığını görüyoruz.

Shaftesbury'ye göre uyumlu ya da ahenkli olan iyidir. *Bütün* de ahenkli ya da uyumlu olduğu için iyidir. Bu durumu kanıtlamak için Shaftesbury, eğer dışardan herhangi bir bozucu etken olmazsa her özel/kişisel doğanın kendisinin iyiyi ortaya koyabileceğine inanır. Ona göre, her bir kişisel doğa kendi başına hakikati sürekli keşfedebildiği için

⁶⁷ Shaftesbury, "Inquiry", 18.

⁶⁸ Bonar, *Moral Sense*, 30.

⁶⁹ Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 26.

⁷⁰ Bakır, *Francis Hutcheson*, 38.

iyidir. Genel/evrensel doğa ya da bütün de bu doğal duruma, yani bireysel iyiye yabancı bir şey olmadığı ya da zarar vermeyeceği için iyidir.⁷¹ Shaftesbury'nin siteminde *bütün* fikrinin önemli bir yeri vardır.⁷² Lyons'un belirttiğine göre, Shaftesbury, Spinoza ve Leibniz'in anlayışından hareketle bireyi evrenselin bakış açısından ele alır. Ona göre, etikte evrensel uyumun hâkim olması gerekir. Çünkü uyum, erdemın özüdür ve insan erdemli olmak için bu uyuma dâhil olmalıdır. Yaşamın etik değeri, kişinin genel/toplumsal hayata uyum derecesi ile ölçülmelidir. Shaftesbury'ye göre, *bütün*'e karşı çıkmak hem utanç verici hem de aptallıktır.⁷³ Erdem sadece bireysel ile evrensel arasındaki uyum değil aynı zamanda bilinçli ve maksatlı yapılan bir eylemdir; mekanik bir eylem, erdem bile değildir.⁷⁴

Shaftesbury'ye göre erdemın mekanik bir konuma düşmemesi için motivasyona ihtiyaç vardır ve bu motivasyonun iyi olabilmesi için ise toplumsal bir anlamı olması gerekir ve *bütün*'ün iyiliğine uygun ve sonuçta elde edilecek şey de kişisel çıkardan bağımsız olmalıdır.⁷⁵ Shaftesbury'nin temel hedefi, kişisel duygular ile toplumsal duygular arasında bir uyum ve benzerlik olduğunu ispat etmektir. O, hem toplumsal duyguların kişisel mutlulukları desteklediğini hem de kişilerin, toplumun iyiliğini istemeye yatkın olduğunu öne sürerek iddiasını temellendirmeye çalışmıştır.⁷⁶ Shaftesbury'a göre, insan, bir iç göz sayesinde rezil, ayıp, sevimsiz eylem ve duygular ile cana yakın ve hayranlık uyandıran eylem ve duyguları kolayca birbirinden ayırır. Erdemli kişi, kendi eğilim ve duygularını hemsini olan başka insanların eğilim ve duygularıyla uyumlu hale getiren kişidir. İnsanın kendisini tatmin ede-

⁷¹ Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 18.

⁷² Bk. Shaftesbury, "Inquiry", 5, 33, 78; Lyons, 18.

⁷³ Lyons, 26.

⁷⁴ Lyons, 27.

⁷⁵ Lyons, 28.

⁷⁶ Sidgwick, *Outlines of the History of Ethics*, 186.

cek şey ile başkalarının iyiliğine olacak şeyler arasında hiçbir çatışma yoktur. Zira insanın doğal eğilimi hayırseverliğe yöneliktir.⁷⁷

Shaftesbury'nin erdem hakkındaki temel yaklaşımı, erdemın dogmatik ya da keyfi buyruklardan kaynaklanmadığı ve insanların tümüyle bencil olmadığı, ancak kendi iyiliği için de erdemli olmayı önemseydiği aksindedir.⁷⁸

Shaftesbury'ye benzer şekilde Hume, kişinin bir yönüyle topluma dönük olduğuna ve insanın toplum için en büyük kaygısının duygudaşlık olduğuna inanır.⁷⁹ Hume göre insanlar gönüllü yasalarda uzlaşarak toplumu kurmuşlardır. Bu uzlaşımın üstüne bir de doğal olarak bir ahlak duygusu vardır. Bu duygu ise toplumun çıkarı ile olan duygudaşlığımızdan doğar.⁸⁰ Bazı erdemler toplumun iyiliğine yönelik olduğu için toplumsal erdemler olarak adlandırılır. Bu anlamda uysallık, iyilikseverlik, yardımseverlik, cömertlik, ölçülülük ve merhamet gibi erdemler toplumsal erdemlerdir.⁸¹ Ona göre sosyal erdemlerin en temel özelliği toplumun faydasına olmasıdır. Ayrıca bu erdemler doğal duygulara hitap eder ve bize de uygundur. Bu erdemler insana ya kişisel çıkar nedeniyle ya da daha yüce gönüllü güdüler ve düşünceler nedeniyle haz verir.⁸² Hume, Shaftesbury gibi bireysel arzuları ile toplumsal arzular arasında doğal bir uyum olduğu inancındadır.

Ancak Shaftesbury'nin birey ile toplum arasındaki uyuma dayalı 'iyi' anlayışına Bernard de Mandeville (1670- 1733) karşı çıkar. Mandeville, Shaftesbury'nin ahlak sisteminde önemli bir yere sahip olan diğerkâmlık ve hayırseverlik duygularının gerçek olmadığını düşünür. Mandeville'ye göre eylemin ana unsuru şahsi ve egoistlik öz çıkardır. Kamusal iyi denen şey, kişilerin kendi iyisinden başka iyilere aldırış et-

⁷⁷ Alasdair MacIntyre, *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi*, çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyut Hünler (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2001), 184.

⁷⁸ Gill, *The British Moralists*, 80.

⁷⁹ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 385.

⁸⁰ Hume, 386.

⁸¹ Hume, 385.

⁸² Hume, *Ahlâk*, 56.

memesi nedeniyle oluşur. Ona göre eğer insanlar Shaftesbury'nin iddia ettiği gibi diğerkâm olsalardı toplumsal hayat asla ilerlemezdi.⁸³ Mandeville, Shaftesbury'nin kamunun yararına olan her eylemi erdem olarak, her türlü bencilliği de erdemsizlik olarak görmesini eleştirir. Mandeville'ye göre durum pratikte böyle değildir, zira ona göre, insanın doğal olarak özgeci olduğuna dair ampirik bir delil yoktur.⁸⁴

Shaftesbury, hazırcıların savunduğu, hoşumuza giden şeyin iyi olduğu düşüncesini reddeder.⁸⁵ O, vicdan ile iyi arasında yakın bir bağlantı olduğunu düşünür. Yine vicdan ile insan doğası yaklaşımı arasında mantıksal bir tutarlılık söz konusudur. Ona göre 'iyilik', uyum, doğallık, barış ve kolaylıktır. 'Kötülük' ise uyumsuzluk, doğal olmayan, rahatsızlık ve acı veren şeydir. İşte söz konusu iyilik aynı zamanda vicdan demektir. Vicdan, herhangi bir insana hak etmediği halde yapılan kötü ve üzücü bir davranışa ya da insanın kendi huzuruna zarar veren bir davranışa karşı zihinsel, doğal bir tepkidir.⁸⁶ Shaftesbury, insandaki doğal iyiliğin vicdan ile tezahür edeceğini, kötülüğün ise doğallığa aykırılık olduğunu ve her vicdanlı kimsenin de kötülüklere tepki vermesi gerektiğini düşünmektedir. Onun, bireysel çıkar eksenli değil, toplumsal barış ve huzur eksenli bir ahlak sistemini savunduğunu görüyoruz. Bu yönüyle de evrensel bir ahlakı savunduğunu söyleyebiliriz.

Hobbes'a göre ise, bir insanın arzu ve isteğinin yöneldiği şey o insan için iyidir, kişinin tiksindiği ve nefret ettiği şey de kötüdür. Ona göre, iyi, kötü ve değersiz kavramları bunları kullanan kişinin bakış açısına göre kullanılır, zira mutlak olarak iyi, kötü ve değersiz hiçbir şey yoktur. Devlet otoritesinin olmadığı yerde iyi ve kötünün ne olduğunu belirleyen kişinin kendisidir. Devlet otoritesinin olduğu yerde ise iyi ve kötüyü ya bir hakem ya da bir yargıç belirler. İyi ve kötünün ne olduğu hakkında nesnelere kendi doğalarından edinilebilecek herhangi bir genel kural

⁸³ MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, 185.

⁸⁴ Bakır, *Francis Hutcheson*, 40.

⁸⁵ Eagleton, *Estetiğin İdeolojisi*, 58.

⁸⁶ Shaftesbury, "Inquiry", 69; Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 14.

yoktur.⁸⁷ Hobbes'ın, insan doğasının doğuştan iyi olmadığını düşündüğü ve devletin yani dış otoritenin olmadığı yerde ahlakın kişisel tercihe göre belirlendiğini düşündüğü için görece bir ahlaki savunduğunu söyleyebiliriz.

Hobbes tarafından öne sürülen egoist ahlak anlayışına karşı çıkan⁸⁸ Shaftesbury'ye göre ahlak kişiye göre değişen bir şey değildir, neseldir. Ahlak insana yöneliktir, insanın algılayabileceği, pratik olarak uygulayabileceği ve kendini adapte edebileceği bir şeydir. Ona göre dünyadaki en doğal güzellik dürüstlük ve ahlaki doğruluktur.⁸⁹

Shaftesbury gibi düşünürsek aslında erdemli bir insan için, kişiyi tatmin eden şey ile başkalarının iyiliğine olan şey arasında bir fark olmadığı anlaşılır. Yani, kendi doğasına uygun hareket eden bir insandan başkalarına zarar verecek bir duygu beslemesi beklenmez.⁹⁰

Shaftesbury'nin anlayışına göre, ahlak duygusu sayesinde iyilik yani erdem açığa çıkmakta, doğal duygunun çeşitli şekillerde bozulması ile de erdemsizlik ortaya çıkabilmektedir. Ancak insanlar erdemsizlikten kendi gayreti ile kurtularak doğasındaki iyilik durumuna geri dönebilir. Ona göre, iyiliğin bir ölçütü de başkalarının iyiliğine sevinmek kötülüğüne de üzülme. O, bireyin iyiliği ile toplumun iyiliğinin çatışmayacağını tam tersine aralarında bir uyum olduğunu düşünmektedir. Ayrıca onun adalet gibi erdemlerin bizatihi iyi olduğunu savunduğu ve ahlaki, birey değil toplum merkezli ele aldığı için nesneliği savunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

4. Ahlak Duygusunun Bozulması

İnsan doğuştan ahlak duygusuna sahipse veya doğal olarak iyi ise toplumda görülen erdemsizliklerin sebebi ne olabilir? Ya da insanların

⁸⁷ Hobbes, *Leviathan*, 50.

⁸⁸ Sidgwick, *Outlines of the History of Ethics*, 184-85.

⁸⁹ Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 29.

⁹⁰ Bk. Duygu Aksoy, "Ahlakta Duygu Faktörü: Felsefi Bir Analiz" (Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018), 37.

azımsanmayacak bir kısmının toplumun yararından daha çok kendi çıkarlarını gözetmesi ve bazı insanların da çeşitli şekillerde sürekli olarak başkalarına zarar vermesi nasıl izah edilebilir? Ayrıca ahlak duygusu doğal olarak iyi ise onun bu yönü sürekli korunabilir mi?

Shaftesbury, bir kimsenin erdemsiz olmasına neden olan üç temel husustan bahseder. Bunlar; doğal duyguların zayıflaması ya da bozulması, bencil davranmak gibi şahsi duygularda haddi aşma ve doğal olmayan duygulardır.⁹¹ Kalbimize gerçek bir doğru ve yanlış duygusu ve erdemli olma duygusu yerleştirilmiştir. Ancak, öfke, hırs ve şehvet gibi başka birtakım kötü duygular insana âdete çakılı olan iyi duyguların önüne geçebilir ve onları etkisiz hale getirebilir.⁹²

Shaftesbury'ye göre ahlak duygusu ayrıca, ya kişinin insan doğasına aykırı bir eğitime tabi tutulması ya da yanlış örf-adetler nedeniyle bozulabilir. Başka bir ifadeyle insan doğasına aykırı olan birtakım erdemsizlikleri, örf-adetler ve siyasal kurumların meşru karşılaması ya da onları erdem olarak görmesi nedeniyle bazı toplumlarda ahlak duygusunun doğru ve yanlış gereği gibi bilme yetisi kaybolabilir.⁹³

Yine kişisel ya da içsel sebepler diyebileceğimiz bazı nedenler de söz konusu doğal duygunun bozulmasına neden olabilir. Shaftesbury, insanların bu duyguyu bozan şahsi çıkar, aşırı istek ve hırs, kızgınlık gibi duygularının esiri olmadan davranması gerektiğini belirtir. Zira bu tür duygular doğal olan iyi ve kötü duygusunu baskı altına alıp ona zarar vermektedir.⁹⁴

Örneğin bir insan doğal olarak çok dürüst, yumuşak huylu ve iyi birisi olduğu halde yoksulluk ve başka bazı sıkıntı ve zorluklar nedeniyle, üzüntü ve nefret gibi birtakım huy değişimleri yaşayabilir. Yani insanın başına gelen birtakım olumsuzluklar ya da şanssızlıklar, iyi huylarında

⁹¹ Shaftesbury, "Inquiry", 98.

⁹² Shaftesbury, 35.

⁹³ Shaftesbury, 26-27.

⁹⁴ Shaftesbury, 30.

bazı olumsuz değişimlere neden olabilir.⁹⁵ Shaftesbury bu tür duygu değişmelerini, insanın pek fazla kendi elinde olmayan ve doğal da olmayan dışsal denebilecek nedenlere bağlı olduğunu ima etmektedir.

Shaftesbury, insanın iyiliği önemsiz görmesine neden olan şeyin bozulmuş ve doğal olmayan şeylerden kaynaklandığını ve doğal iyiliğin şeytanca yaşama çabası dışında kaybolmayacağına inanır. O, ortodoks Hristiyanlık ile çatışan bu öğretilerin çok açık ve önemli bir gerçek olduğunda ısrar eder.⁹⁶

Ahlak duygusunun doğal iyiliğinin korunması ve geliştirilmesinin yolu Shaftesbury'ye göre uygun bir ortam ve kültür, bir de erken yaşlarda verilecek eğitimidir. Eğer uygun bir eğitim verilmezse ahlak duygusu kadük kalır ve yanlış şekillenme sonucu sapkın hale gelebilir. O, uygun bir zamanda alınan iyi bir eğitim sayesinde insanların bedensel diğer duygularının otomatik çalıştığı gibi ahlak duygusunun da aynı şekilde ahlaki temyiz yönünden işlevsel olacağını düşünür.⁹⁷

Her bir etik temellendirme teorisi en azından bir yönüyle eleştiriye açıktır. Hatta etik tarihi boyunca birbirine alternatif temellendirmeler yapılmasının en büyük sebebinin ahlakın temeli olarak kabul edilen bir şeyin herkesi aynı şekilde ikna etmemesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle duygucu ahlak da eleştiriye açıktır. Ancak Shaftesbury'den sonra geliştirilen duygucu ahlak teorilerine yönelik eleştirilerin kapsamına Shaftesbury'nin de dâhil edilip edilemeyeceğine bakmak gerekir.

Ahlaki önermelerin, "onları ortaya koyan insanların bir kişi ya da varlığa karşı olan beğeni, ilgisizlik ya da nefretini ifade ettiğini ve başka insanlarda da aynı duyguları doğurmak fonksiyonunu yerine getirdiğini" savunma ve "özü itibariyle tümceyi kuran kişinin, başkalarını kendi tavrını paylaşma konusunda ikna etme girişimi"⁹⁸ şeklinde tanımlanan bir duygucu etik ile Shaftesbury'nin sistemi arasında doğrudan bir alaka

⁹⁵ Shaftesbury, 35.

⁹⁶ Lyons, "Shaftesbury's Ethical Principle", 31.

⁹⁷ Lyons, 31.

⁹⁸ Ahmet Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010), 510.

kurmak bize göre zor görünmektedir. Zira görebildiğimiz kadarıyla, Shaftesbury'nin sisteminin kendisinden sonra Hume ve birçok filozof tarafından savunulan çeşitli duygucu etik teorilerden⁹⁹ oldukça farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Annemarie Pieper'e göre, kendimizde ve başkalarında var olduğunu düşündüğümüz ahlaki duygu ve duyarlılıkların belli bir şekilde davranmanın gerekçesi olarak gösterilmesi, o eylemi belli bir yere kadar açıklamakta ve anlaşılır kılmaktadır. Ancak bu durum duygu temelli açıklamanın ahlaki açıdan haklılığını ortaya koymaz. "Zira istediği kadar yoğun olsun hiçbir duygu (sevgi ya da nefret, onaylama ya da reddetme, sempati ya da antipati, hoş görme ya da görmeme, beğenme ya da beğenmeme) ahlaki bir norm gibi bağlayıcı bir kriter olamaz."¹⁰⁰

Pieper, büyük oranda haklı görülebilir. Ancak Shaftesbury'nin ahlak duygusu anlayışının, Pieper'in eleştirisine maruz kalan türden bir duyguculuğa benzediğini söylemek zordur. Zira Shaftesbury'nin anlayışındaki duygu, insan doğasında var olan ve eğer sonradan bozulmadıysa ahlaki doğru ve yanlış kavrayabilecek güçte ve erdem üreten bir yetidir. Ve kendisi tek de değildir; akıl ile birlikte işlevsel olmaktadır. Pieper'in eleştirisine maruz kalan duyguculuk, ahlaki davranışı yoğun bir şekilde etkileme gücü pek olmayan, etkilese bile oldukça zayıf olan, sadece duygusal bir tepkiden ibaret gibi durmaktadır. Shaftesbury'nin öne sürdüğü duygu ise, eylem oluşmadan önce ahlaki doğru ve yanlışın ne olup olmadığını bilen ve hatta olması gereken yönde tercih etmeyi de sağlayan yani bir anlamda norm koyan doğal bir yeteneği temsil etmekte, hatta sağlam bir vicdana benzemektedir.

Duyguculuğu eleştirenlerin, ahlaki yargılar eğer akla dayandırılmaz ve sadece duygunun eline bırakılırsa ahlak keyfiliğe terkedilmiş olur ve

⁹⁹ On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl felsefesindeki duygucu etik teorilerin geniş bir değerlendirmesi için bk. Aksoy, "Ahlakta Duygu Faktörü: Felsefi Bir Analiz".

¹⁰⁰ Annemarie Pieper, *Etiğe Giriş*, çev. Veysel Atayman ve Gönül Sezer (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012), 155.

bu şekilde de yeterli ve etkili bir ahlak sistemi kurulamaz¹⁰¹ şeklindeki kaygısı gayet anlaşılabilir bir kaygıdır. Ancak Shaftesbury'nin sisteminde akıl devre dışı bırakılmamakta, hatta ahlak duygusunu destekleyen en önemli unsur olarak yer almaktadır. Özellikle aklın bu konumu nedeniyle onun teorisinin duygucu etiğe yapılan eleştirilerden muaf olacağını söyleyebiliriz.

Sonuç

Ahlaki ilkelerin ya da iyi ve kötünün temelinde ne olduğu tartışmasında Shaftesbury, ahlak duygusu teorisine öne çıkmaktadır. Ona göre bu duygu, her insanda doğal olarak vardır, dinden de tecrübeden de bağımsızdır. İnsanlar bu duygu ile iyi ve kötünün ne olduğunu ve erdemli davranışın nasıl olması gerektiğini kavrarlar. Bu duygu, ahlakın temelini oluşturmada asıl olmakla birlikte o ancak akıl ile birlikte işlevsel olabilir. Başka bir ifadeyle ahlak duygusu asıl, akıl da ona destek olan yardımcı unsur rolündedir. Shaftesbury her ne kadar duygucu ekolün öncüsü olarak kabul edilse de bize göre onun ahlak duygusu teorisinin, kendisinden sonra güçlenen duygucu etik ekoller ile örtüştüğünü söylemek zordur. Zira o, özellikle duygunun yanında akla da yer vermesi ve ahlak duygusu'na yüklediği yetkinlik nedeniyle sonraki duygucu teorilerden büyük oranda ayrılır.

İnsanın doğal olarak iyiliğe meyilli olduğunu iddia eden Shaftesbury, iddiasını, toplumsal uzlaşı üzerinden kanıtlamaya çalışır. Ona göre toplumdaki ahlaki uzlaşmayı mümkün kılan şey, insanların doğal olarak sahip olduğu görme ve işitme yeteneği gibi yine doğal olarak sahip olduğu ahlak duygusudur. O, özellikle Hobbes'ın insanın bencil ve doğal durumunun daha çok çatışmaya yatkın olduğu tezine ısrarla karşı çıkar. İyilik ya da erdemin ortaya çıkmasını, insanın en az kendi iyiliği kadar toplumun iyiliğini de düşünen bir yapıda olmasına bağlar. Kişi ile toplumu bir bütün olarak görür ve bu bütünlük zeminindeki uyum sayesinde iyiliğin tezahür ettiğine inanır.

¹⁰¹ Cafer Sadık Yaran, *Ahlak ve etik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 20.

Shaftesbury'nin, ahlak duygusunun her insanda doğal olarak var olduğu tezini kanıtlamada büyük oranda ikna edici olduğunu söyleyebiliriz. Zira o, etik kuramcılarının birçoğu tarafından ahlakın temeli olarak görülen aklı devre dışı bırakmamıştır. Onun ahlak teorisi, insana, duygusal bağlamında bütüncül olarak yaklaştığı ve birey ile toplumu bir bütün olarak gördüğü için oldukça önemlidir.

Erdemsizliklerin insan doğasına aykırı olduğunu düşünen Shaftesbury, ahlak duygusunun çeşitli nedenlerle bozulup doğru ve yanlışı gereği gibi bilme yetisini kaybetme ihtimali olduğunu da kabul eder. Ona göre bu duygunun bozulmasının kişisel ve toplumsal bazı sebepleri vardır. Mesela hırs ve şahsi çıkar gibi kötü duyguların baskın hale gelmesi ve olumsuz çevre şartları nedeniyle bu duygunun doğal yetisi zayıflayabilir. Shaftesbury'ye göre, ahlak duygusunun doğal durumunun korunması ve geliştirilmesi, uygun bir kültürel ortam, erken yaşlardan itibaren verilecek iyi bir eğitim ve aklın gereği gibi kullanılmasına bağlıdır.

Sonuç olarak Shaftesbury, ahlak duygusunun bir tezahürü olarak iyiliğin doğal bir durum olduğunu, kötülüğün de doğal duruma aykırılık olduğunu öne sürmüş ve ahlaki, aklı da ihmal etmeden *ahlak duygusu* ile temellendirmiştir.

Kaynakça

- Aksoy, Duygu. "Ahlakta Duygu Faktörü: Felsefi Bir Analiz". Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2018.
- Alfred, Weber. *Felsefe Tarihi Felsefe, Metafizik ve Bilim*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2014.
- Aristoteles. *Nikomakhos'a Etik*. Çeviren Saffet Babür. Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2011.
- Bakır, Kemal. *Francis Hutcheson ve Ahlâk Duygusu Teorisi Yüreğin Yasası*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Bonar, James. *Moral Sense*. London & New York: George Allen & Unwin Ltd, The Macmillan Company, 1930.
- Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2010.

- Çelikkol, Suat. "Stoa Felsefesinin Temel Görüşleri Üzerine Bir İnceleme". *Bilim-name* 2019, sy 37 (30 Nisan 2019): 1225-45.
- Eagleton, Terry. *Estetiğin İdeolojisi*. Çeviren Bülent Gözkân ve diğerleri. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2010.
- Gill, Michael B. *The British Moralists on Human Nature and the Birth of Secular Ethics*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Hobbes, Thomas. *Leviathan*. Çeviren Semih Lim. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Hume, David. *Ahlâk*. Çeviren Nil Şimşek. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- — —. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. Çeviren Ergün Baylan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2009.
- Klein, Lawrence E. *Shaftesbury and the Culture of Politeness Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-century England*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Lyons, Alexander. "Shaftesbury's Ethical Principle of Adaptation to Universal Harmony". Thesis for Ph. D, New York University, 1909.
- MacIntyre, Alasdair. *Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla Etik'in Kısa Tarihi*. Çeviren Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyut Hünler. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2001.
- Martineau, James. *Types of Ethical Theory*. Third edition. C. II. Oxford: Clarendon Press, 1889.
- McNaughton, David. "British moralists of the eighteenth century: Shaftesbury, Butler, and Price". İçinde *Routledge History of Philosophy: Philosophy and the Age of Enlightenment*, editör S. Brown, VI:203-227. London and New York: Routledge, 1996.
- — —. "Shaftesbury, Third Earl of (Anthony Ashley Cooper) (1671-1713)". İçinde *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, editör Edward Craig, 7950-52. London and New York: Routledge, 1998.
- Pieper, Annemarie. *Etiğe Giriş*. Çeviren Veysel Atayman ve Gönül Sezer. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2012.
- Rivers, Isabel. *Reason, Grace, and Sentiment A Study of the Language of Religion and Ethics in England, 1660-1780, Shaftesbury to Hume*. C. II. New York: Cambridge University Press, 2000.

- Shaftesbury, Anthony Ashley Cooper, 3rd Earl of. *The Life, Unpublished Letters, and Philosophical Regimen of Anthony, Earl of Shaftesbury*. Editör Benjamin Rand. London and New York: Swan Sonnenschein & The Macmillan, 1900.
- — —. “An Inquiry concerning Virtue and Merit”. İçinde *Characteristicks of Men, Manners, Opinions, Times*, II:1-100. Indianapolis: Liberty Fund, 2001.
- Sidgwick, Henry. *Outlines of the History of Ethics For English Readers*. London: Macmillan and Co, 1939.
- Stephen, Leslie. *Essays on Freethinking and Plainspeaking*. London: Smith, Elder and Co. & Duckworth and Co., 1907.
- Svendsen, Lars. *Kötülüğün Felsefesi*. Çeviren Mehmet Hocaoglu. İstanbul: Redingot Kitap, 2018.
- Taşkın, Ali. *İskoç Aydınlanması*. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2007.
- Tüfenkci, Semra. *Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2017.
- 362 Vorlander, Karl. *Felsefe Tarihi*. Çeviren Mehmet İzzet ve Orhan Saadeddin. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- OMÜİFD Yaran, Cafer Sadık. *Ahlak ve etik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Yüce, Fatma. “Ahlâkta Tutarlılık ve Denge Modeli: Aşırılık ve Eksiklik Ortasında, Objektif ve Bütüncül Bir Yaklaşım”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23, sy 3 (15 Aralık 2019): 1257-77.

